

Rozdział III

Polskie Prawo atomowe jako uregulowanie szczególne odpowiedzialności cywilnej za szkody powstałe w związku z użyciem energii jądrowej

1. Polskie regulacje cywilnej odpowiedzialności za szkodę jądrową

Stan polskiego prawodawstwa związany z pokojowym wykorzystywaniem potencjału atomowego do roku 1986 nie był zadawalający. Obejmował regulacje tylko niektórych problemów. Zdawano sobie sprawę, że dotychczasowe akty normatywne Rady Ministrów i zarządzenia Pełnomocnika rządu do Spraw Wykorzystania Energii Jądrowej nie uwzględniają aktualnych zaleceń międzynarodowych dotyczących ochrony radiologicznej, jak również pomijają istotne problemy bezpieczeństwa jądrowego i ochrony radiologicznej w zakresie lokalizowania, budowy, rozruchu, eksploatacji i likwidacji obiektów energetyki jądrowej²²⁶. Dlatego pierwsza polska ustawa atomowa uzupełniająca te niedostatki powitana była z uznaniem. Potwierdziła tylko, że niezbędne jest kompleksowe uregulowanie problemów prawnych i organizacyjnych, łączących się z gałęzią przemysłu jądrowego²²⁷.

Związany istotnie z rozpoczęciem budowy elektrowni atomowej w Żarnowcu²²⁸, był to akt obejmujący całokształt zagadnień, w tym także kwestie odpowiedzialności cywilnej za szkodę jądrową²²⁹. W chwili uchwalenia ustawa uważana była za bardzo nowoczesną, a zawarte w niej przepisy odpowiadały ówczesnym standardom międzynarodowym²³⁰. „Składała się z 12 rozdziałów poprzedzonych krótką preambułą podkreślającą potrzebę pokojowego wykorzystania energii jądrowej w procesie gospodarczego rozwoju kraju. Rozdział I (Przepisy ogólne, art. 1-13) określał przedmiot regulacji prawnej, zawierał definicje podstawowych pojęć. Zagadnienia zapewniania bezpieczeństwa jądrowego i ochrony radiologicznej w procesie budowy, rozruchu, eksploatacji i likwidacji obiektów

---

²²⁶ T. Gadkowski, *op. cit.*, s. 163.

²²⁷ B. Lewaszkiwicz-Petrykowska, *Cywilna Odpowiedzialność za szkodę jądrową w polskim prawie atomowym*, Państwo i Prawo 1987, Nr 4, s. 30.

²²⁸ Szerz. w tej materii Por. G. Jeziński, *Kalendarium budowy elektrowni jądrowej w Żarnowcu, czyli... jak straciliśmy swoją szansę?*, Energia Gigawat 2006, dostępne również na stronie internetowej <http://www.cire.pl/pliki/2/zarnowiec.pdf>; tenże, *Energia...*, s. 504 i n.

²²⁹ R. Majda, *Cywilna odpowiedzialność za szkodę jądrową w polskim...*, s. 35.

²³⁰ R. Majda, *Cywilna odpowiedzialność za szkodę jądrową w nowym prawie atomowym*, Przegląd Sądowy 2002, Nr 6, s. 49. Zob. także Z. Brodecki, *Die Geburt des polnischen Atomrechts*, OR 1988, Heft 2, s. 106-121.

jądrowych uregulowane zostały w rozdziale 2 (Obiekty jądrowe, art. 14-19). Przepisy rozdziału 3 (Materiały jądrowe, art. 20-21) regulowały problem zezwoleń na wytwarzanie, przetwarzanie, obrót i stosowanie materiału jądrowego. Rozdział 4 (art. 22-25) zawierał przepisy określające zezwolenia na działalność związaną ze źródłem promieniowania jonizującego oraz ewidencję i kontrolę źródeł promieniotwórczych, jak również kontrolę urządzeń zawierających źródła promieniotwórcze i wytwarzające promieniowanie jonizujące. Przepisy rozdziału 5 (Odpady promieniotwórcze, art. 26-28) regulowały zagadnienie unieszkodliwiania i składowania odpadów promieniotwórczych powstających podczas wytwarzania, przetwarzania, przechowywania, składowania i stosowania materiałów jądrowych. Problematyka zapewnienia i przestrzegania warunków bezpiecznego transportu materiałów jądrowych oraz źródeł i odpadów promieniotwórczych zawarta była w przepisach rozdziału 6 (Transport materiałów jądrowych oraz źródeł i odpadów promieniotwórczych, art. 29-31). Rozdział 7 (Szkolenie i ochrona zdrowia pracowników (art. 32-35) określała warunki dopuszczenia do pracy, jak również odsunięcia od pracy przy materiałach jądrowych, źródłach promieniowania jonizującego lub odpadach promieniotwórczych. Ważne miejsce zajmowały postanowienia rozdziału 8 (Odpowiedzialność cywilna za szkody jądrowe, art. 36-43). Postanowienia te zostaną omówione poniżej. W rozdziale 9 (Państwowa Agencja Atomistyki, art. 44-50) zawarte były postanowienia określające status, strukturę organizacyjną oraz zakres działania Państwowej Agencji Atomistyki, a także zakres działania Prezesa Agencji. Rozdział (Państwowy dozór bezpieczeństwa jądrowego i ochrony radiologicznej, art. 51-61) określa zasady nadzoru i kontroli każdej działalności w zakresie wykorzystywania energii jądrowej na potrzeby społeczno-gospodarcze kraju, powodującej lub mogącej powodować narażenie ludzi i środowiska na napromieniowanie jonizujące. Rozdział 11 (Odpowiedzialność za wykroczenia przeciwko bezpieczeństwu jądrowemu i ochronie radiologicznej, art. 62). Ostatni, 12 rozdział ustawy zawierał przepisy szczególne i końcowe²³¹.

Z powyższego zestawienia widać, że ustawa nie miała jednolitego charakteru. Zbliżała się w pewnym stopniu do prawodawstwa z zakresu transportu np. prawa morskiego, lotniczego czy kolejowego. Zarówno bowiem w prawie jądrowym, jak i np. prawie morskim mamy do czynienia z normami z zakresu prawa cywilnego, prawa pracy, prawa administracyjnego, prawa międzynarodowego prywatnego i prawa międzynarodowego publicznego²³².

Interesującej nas problematyce, poświęcono rozdział 8 ustawy (art. 36-43 pr. atom.). Była to regulacja szczególna. Wprowadzała modyfikacje reguł odpowiedzialności

---

²³¹ Cytuję za T. Gadkowski, *op. cit.*, s. 163-165.

odszkodowawczej za szkodę jądrową zawartych w kodeksie cywilnym. Zgodnie z ówczesnymi poglądami inkorporowano z obowiązującego prawa międzynarodowego zasady prawnego skanalizowania odpowiedzialności w osobie eksploatującego, obiektywnej podstawy tejże odpowiedzialności, jej limitowania, jak również sposób ukształtowania okoliczności zwalniających i prawa regresu. Konsekwencją takiego zabiegu było oparcie odpowiedzialności na podstawach szerszych od tych, które wynikały z zasady winy oraz ryzyka²³³. Oprócz tego, wprowadzono obowiązek ubezpieczenia spoczywający na osobie eksploatującej obiekt jądrowy oraz gwarancyjną odpowiedzialność Skarbu Państwa za szkody na osobie w przypadku, gdy taka szkoda byłaby wyższa od odszkodowania określonego w umowie²³⁴. Jak zauważa T. Gadkowski „przyjęta przez ustawodawcę polskiego koncepcja tej odpowiedzialności zasługiwała na miano bardzo spójnej i nowoczesnej. Była to koncepcja uniwersalna, bo oparta na postanowieniach Konwencji Wiedeńskiej, a zarazem bardzo nowatorska, bo w wielu miejscach idąca znacznie dalej”²³⁵.

Jednak zadowalający całokształt tych unormowań, pomimo że przyjmował wysoki poziom, musiał ulec weryfikacji. Z jednej strony związane było to z zajściem jakie miało miejsce w Czarnobylu. W związku z katastrofą w tamtejszej elektrowni wiedza na temat realnych następstw szkód jądrowych znacznie się wzbogaciła. Zdarzenie ukazało problematykę kompensacji szkód atomowych w nowym świetle, ujawniając rzeczywistą skalę problemu oraz przedstawiając awarię jądrową jako zajście o wielu nieprzewidywalnych dotychczas konsekwencjach²³⁶. Pomimo pewnych opracowań teoretycznych pochodzących z początkowego okresu rozbudowy tego przemysłu wskazujących na możliwość wypadku o następstwach katastrofalnych, wypadek z 26 kwietnia uświadomił społeczności światowej zakres zagrożeń oraz braki w dotychczasowych przepisach²³⁷. Z drugiej, zaś jak podkreśla się w uzasadnieniu do projektu nowej ustawy, zmiany stały się konieczne ze względu na potrzebę dostosowania prawa polskiego do podpisanych i ratyfikowanych przez Polskę umów międzynarodowych, a w szczególności do ratyfikowanej w 1990 roku Konwencji wiedeńskiej

---

²³² S. Matysik, *Niektóre problemy...*, s. 97.

²³³ Z. Gawlik, *Odpowiedzialność cywilna...*, s. 24.

²³⁴ Nie można zapominać, że przepisy Prawa atomowego nie powinny być rozpatrywane w oderwaniu od unormowań kodeksu cywilnego. Ze względu na art. 42 pr. atom. (starej ustawy) w zakresie nie uregulowanym przez to prawo stosuje się przepisy kodeksu cywilnego. Podobnie ustawa nowa (zob. art. 107 ust. 2 pr. atom). W konsekwencji cywilna odpowiedzialność rozdziału 12 ustawy musi być analizowana przy łącznym uwzględnieniu norm prawa atomowego oraz przepisów k.c. B. Lewaszkiewicz-Petrykowska, *Cywilna...* s. 30. Ze względu, iż stara ustawa już nie obowiązuje pomijam tę regulację. Szczegółowo w tej materii por. uwagi B. Lewaszkiewicz-Petrykowska, *Cywilna...* s. 30-42; Z. Gawlik, *Odpowiedzialność cywilna*, s. 16-25.

²³⁵ T. Gadkowski, *op. cit.*, s. 167.

²³⁶ R. Majda, *Cywilna odpowiedzialność za szkodę jądrową w nowym...*, s. 49-50.

²³⁷ Na temat katastrofy w Czarnobylu i jej wpływu na świadomość społeczności międzynarodowej zob. J. Łopuski, *Reforma...*, s. 432 z uwzględnieniem przytoczonej tam literatury.

z dnia 21 maja 1963 roku o odpowiedzialności cywilnej za szkodę jądrową oraz postanowień Protokołu zmieniającego Konwencję wiedeńską, podpisanego w 1997 roku²³⁸.

Tym śladem poszedł polski ustawodawca, uchwalając ustawę z dnia 29 listopada 2000 roku – Prawo atomowe. Odpowiedzialności cywilnej za szkodę jądrową poświęcony został jej rozdział 12. Zawiera on definicje użytych pojęć oraz postanowienia dotyczące oznaczenia podmiotu odpowiedzialnego, zasad ograniczenia odpowiedzialności i zabezpieczenia finansowego, a także dochodzenia roszczeń i ich przedawnienia²³⁹. Podobnie jak wcześniejszy akt, reguluje całość zagadnień pokojowego wykorzystywania energii jądrowej.

W porównaniu ze starą ustawą dodano autonomiczny słownik ustawowy, wprowadzający definicje legalne podstawowych pojęć, przy czym niektórym z nich nadaje węższe lub inne znaczenie niż mają one na gruncie pozostałych przepisów ustawy, zmieniono dotychczas obowiązującą definicję szkody jądrowej, uściślono definicję wypadku jądrowego i urządzenia jądrowego. Wprowadzono postanowienia dotyczące kwotowego ograniczenia odpowiedzialności oraz doprecyzowano zagadnienia odnoszące się do procedury dochodzenia roszczeń²⁴⁰.

Tym samym ostatecznie zharmonizowano główne elementy systemu odpowiedzialności opierając ją na kilku podstawowych regułach²⁴¹, wspólnych dla większości państw oraz obydwu systemów międzynarodowych (paryski i wiedeński), przyjętych jako właściwe dla indemnizacji szkód jądrowych²⁴².

---

²³⁸ Zob. Z. Brodecki, *Ocena projektu ustawy Prawo atomowe (Druk Sejmowy nr 1724)*, Biuro Studiów i Ekspertyz Kancelarii Sejmu, Ekspertyza nr 216, dostępna również na stronie internetowej Biura Studiów i Ekspertyz http://biurose.sejm.gov.pl/teksty_pdf_00/e-216.pdf.

²³⁹ R. Majda, *Cywilna odpowiedzialność za szkodę jądrową w nowym prawie...*, s. 50.

²⁴⁰ R. Majda, *Cywilna odpowiedzialność za szkodę jądrową w polskim...*, s. 35.

²⁴¹ Zob. D. de Pompignan, *Law on the Peaceful Uses of Nuclear Energy: Key concepts*, Nuclear Law Bulletin 2005, Nr 76, s. 47 i n.

²⁴² R. Majda, *Cywilna odpowiedzialność za szkodę jądrową w polskim...*, s. 31. Tytułem podsumowania dotychczasowych rozważań należy zakreślić ramy systemu prawnego obejmującego poruszaną problematykę pokojowego wykorzystywania energii jądrowej w jej obecnym stanie. Przede wszystkim przepisy międzynarodowe, których Polska jest stroną to: 1) Traktat o ustanowieniu Europejskiej Wspólnoty Energii Atomowej; 2) Konwencje i inne umowy międzynarodowe, w tym umowy bilateralne z państwami sąsiadującymi; 3) Prawa pochodne UE – w tym najważniejsze dyrektywy i rozporządzenia. Polska jest stroną następujących umów międzynarodowych: 1) Konwencji o wczesnym powiadamianiu o awarii jądrowej; 2) Konwencji o pomocy w przypadku awarii jądrowej; 3) Konwencji bezpieczeństwa jądrowego; 4) Wspólnej konwencji bezpieczeństwa w postępowaniu z wypalonym paliwem jądrowym i bezpieczeństwa w postępowaniu z odpadami promieniotwórczymi; 5) Konwencji o ochronie fizycznej materiałów jądrowych i obiektów jądrowych; 6) Konwencji wiedeńskiej o odpowiedzialności cywilnej za szkody jądrowe; 7) Wspólnego protokołu dotyczącego stosowania Konwencji wiedeńskiej i Konwencji paryskiej; 8) Układu o nierozprzestrzenianiu broni jądrowej; 9) Porozumienia o zabezpieczeniach materiałów jądrowych i Protokołu dodatkowego do tego Porozumienia; 10) Konwencji dotyczącej ochrony pracowników przed promieniowaniem jonizującym. Jeżeli chodzi o dyrektywy UE należy wskazać następujące: 1) dyrektywa Rady 96/29/Euratom z dnia 13 maja 1996 r. ustanawiającej podstawowe normy bezpieczeństwa w zakresie ochrony zdrowia pracowników i ogółu społeczeństwa przed zagrożeniami wynikającymi z promieniowania jonizującego (Dz. Urz. WE L 159 z 29.06.1996, str. 1; Dz. Urz. UE Polskie wydanie specjalne, rozdz. 5, t. 2, str. 291); 2) dyrektywa Rady 89/618/Euratom z dnia 27 listopada 1989 r. w sprawie informowania ogółu społeczeństwa o środkach

2. Zasady odpowiedzialności cywilnej za szkodę jądrową

Podstawowy obszar odpowiedzialności cywilnej z tytułu szkód jądrowych mieści się w kilku grupach zagadnień. Można je ująć następująco: 1) odpowiedzialność ma charakter „niemal absolutny” (odpowiedzialność obiektywna z daleko idącym ograniczeniem przesłanek egzoneracyjnych); 2) odpowiedzialność osoby eksploatującej obiekt jądrowy jest odpowiedzialnością wyłączną (tzw. „kanalizowanie” odpowiedzialności); 3) kwotowe ograniczenie odpowiedzialności osoby eksploatującej, 4) obowiązek finansowego zabezpieczenia odpowiedzialności, 5) uzupełniające źródła finansowania odszkodowania²⁴³.

2.1. Podstawowe pojęcia

Omawianie problematyki podstawowych pojęć łączy się nierozdzielnie z używaniem tych czy innych definicji i pozostaje w związku z techniką języka. Niewątpliwie definiowanie

---

ochrony zdrowia, które będą stosowane oraz działaniach, jakie należy podjąć w przypadku pogotowia radiologicznego (Dz. Urz. WE L 357 z 07.12.1989, str. 31; Dz. Urz. UE Polskie wydanie specjalne, rozdz. 15, t. 1, str. 366); 3) dyrektywa Rady 90/641/Euratom z dnia 4 grudnia 1990 r. w sprawie praktycznej ochrony pracowników zewnętrznych, narażonych na promieniowanie jonizujące podczas pracy na terenie kontrolowanym (Dz. Urz. WE L 349 z 13.12.1990, str. 21, z późn. zm.; Dz. Urz. UE Polskie wydanie specjalne, rozdz. 5, t. 1, str. 405, z późn. zm.); 4) dyrektywa Rady 92/3/Euratom z dnia 3 lutego 1992 r. w sprawie nadzoru i kontroli przesyłania odpadów radioaktywnych między Państwami Członkowskimi oraz do Wspólnoty i poza jej obszar (Dz. Urz. WE L 35 z 12.02.1992, str. 24; Dz. Urz. UE Polskie wydanie specjalne, rozdz. 15, t. 2, str. 90); 5) dyrektywa Rady 97/43/Euratom z dnia 30 czerwca 1997 r. w sprawie ochrony zdrowia osób fizycznych przed niebezpieczeństwem wynikającym z promieniowania jonizującego związanego z badaniami medycznymi oraz uchylającej dyrektywę 84/466/Euratom (Dz. Urz. WE L 180 z 09.07.1997, str. 22, z późn. zm.; Dz. Urz. UE Polskie wydanie specjalne, rozdz. 15, t. 3, str. 332, z późn. zm.); 6) dyrektywa Rady 2003/122/Euratom z dnia 22 maja 2003 r. w sprawie kontroli wysoce radioaktywnych źródeł zamkniętych i odpadów radioaktywnych (Dz. Urz. UE L 346 z 31.12.2003, str. 57; Dz. Urz. UE Polskie wydanie specjalne, rozdz. 15, t. 7, str. 694); 7) dyrektywa Rady 2006/117/EURATOM z dnia 20 listopada 2006 r. w sprawie nadzoru oraz kontroli nad przemieszczaniem odpadów promieniotwórczych i wypalonego paliwa jądrowego (Dz. Urz. UE L 337 z 5.12.2006 s. 21). W przypadku grupy rozporządzeń UE należy wyróżnić: 1) Rozporządzenie Rady (EURATOM) NR 1493/93 z dnia 8 czerwca 1993 r. w sprawie przesyłania substancji radioaktywnych między Państwami Członkowskimi; 2) Rozporządzenie Komisji (Euratom) Nr 302/2005 z dnia 8 lutego 2005 r. w sprawie stosowania zabezpieczeń przyjętych przez Euratom; 3) Rozporządzenie 737/90/EWG z dnia 22 marca 1990 r. w sprawie warunków regulujących przywóz produktów rolnych pochodzących z państw trzecich w następstwie wypadku w elektrowni jądrowej w Czarnobylu; 4) Rozporządzenie 3954/87/Euratom z dnia 22 grudnia 1987 r. ustanawiające maksymalne dozwolone poziomy skażenia radioaktywnego środków spożywczych oraz pasz po wypadku jądrowym lub w każdym innym przypadku pogotowia radiologicznego.

²⁴³ J. Łopuski, *Reforma...*, s. 432. R. Majda wyróżnia następujące elementy tego reżimu: 1) odpowiedzialność ponosi wyłącznie osoba eksploatująca obiekt jądrowy (*channeling, canalisation*); 2) odpowiedzialność obejmuje jedynie szkody powstałe wskutek wypadku jądrowego, ściśle oznaczone w przepisach prawa (szkody jądrowe); 3) jest on oparty na zasadzie ryzyka, przy czym zbliża się swym charakterem do odpowiedzialności absolutnej; 4) katalog okoliczności zwalniających ograniczony jest do minimum i nie obejmuje zwykłych okoliczności zwalniających właściwych dla obiektywnej odpowiedzialności cywilnej; 5) jest on kwotowo limitowany; 6) obowiązany do naprawienia szkody musi posiadać stosowne zabezpieczenie finansowe odpowiedzialności; 7) w odpowiedzialności uczestniczy państwo (państwa) lub specjalnie tworzone fundusze publiczne; 8) wszyscy poszkodowani, bez względu na kraj pochodzenia, podlegają jednakowemu traktowaniu przez sąd rozpoznający roszczenia; 9) właściwym do rozpoznania wszystkich

stanowi jeden z trudniejszych środków techniki językowej i choć nie jest to swoista zasada prawa atomowego, to ma istotne znaczenie²⁴⁴. Od jej precyzji, bowiem niejednokrotnie jest uzależnione ustalenie odpowiedzialności²⁴⁵.

Ustawodawca wprowadza autonomiczny słownik ustawowy podstawowych definicji. Taka konstrukcja sprawia, że pojęcia objęte przez przepis art. 100 pr. atom. odnoszą się tylko do rozdziału 12 ustawy, a więc jedynie w odniesieniu do reguł odpowiedzialności cywilnej²⁴⁶.

Zatem jest to szczególne uregulowanie w stosunku do art. 3 pr. atom., gdzie zawarte są inne określenia stosowane do całej ustawy²⁴⁷.

2.2. Obiektywny charakter odpowiedzialności zbliżony do odpowiedzialności absolutnej

Na temat odpowiedzialności absolutnej była już mowa wcześniej²⁴⁸. Rozwiązanie przyjęte na tle ustawy – Prawo atomowe, jeżeli chodzi o podstawę odpowiedzialności, zmierza w stronę jej daleko idącej obiektywizacji, zbliżając się do absolutnego charakteru (*strict liability, absolute liability, objective liability*)²⁴⁹ obowiązku naprawienia szkody jądrowej²⁵⁰. Jest to rozwiązanie zgodne z generalną koncepcją cywilnoprawnej odpowiedzialności bez względu na winę za tego typu szkody.

---

roszczeń odszkodowawczych jest jeden sąd. R. Majda, *Cywilna odpowiedzialność za szkodę jądrową w polskim...*, s. 31. Zob. również C. Stroiber, A. Baer, N. Pelzer, W. Tornhauser, *op. cit.*, s. 109 i n.

²⁴⁴ Por. uwagi na ten temat B. Wróblewski, *Język prawny i prawniczy*, Polska Akademia Umiejętności. Prace Komisji Prawniczej Nr 3, Kraków 1948, s. 22 i n.

²⁴⁵ Zob. przykładowo rozważania na temat problemów definicji szkody jądrowej V. Soljan, *The New Definition of Nuclear Damage in the 1997 Protocol to Amend the 1963 Vienna Convention on Civil Liability for Nuclear Damage*, [w:] *Reform of the Civil Nuclear Liability. Budapest Symposium 1999*, Paris 2000, s. 59 i n.

²⁴⁶ Pomijam wyjaśnianie poszczególnych pojęć. Zob. szerz. R. Majda, *Cywilna odpowiedzialność za szkodę jądrową w polskim...*, w szczególności: s. 39 i n. co do pojęcia wypadku jądrowego, s. 57 i n. co do pojęcia szkody jądrowej, s. 114 i n. co do pojęcia urządzenia jądrowego, s. 119 i n. co do pojęcia osoby eksploatującej. Por. również uwagi na temat szkody na osobie i w mieniu w artykule B. Lewaszkiewicz-Petrykowskiej, *Szkoda jądrowa na osobie i w mieniu*, [w:] *Problemy kodyfikacji prawa cywilnego: Studia i rozprawy*, Poznań 1990, s. 305 i n.

²⁴⁷ Por. art. 3 i art. 100 pr. atom. Zwracając uwagę na różnicę pomiędzy wypadkiem jądrowym a zdarzeniem radiacyjnym. Zob. również R. Majda, *Cywilna odpowiedzialność za szkodę jądrową w nowym...*, s. 61 i n.

²⁴⁸ Zob. *supra*, s. 46 i n.

²⁴⁹ The operator of a nuclear installation is held liable, regardless of fault. This is called strict liability, or sometimes absolute liability or objective liability. It follows that the claimant does not need to prove negligence or any other type of fault on the part of the operator. The simple existence of causation of damage is the basis of the operator's liability. Strict liability, which is an adequate basis for claims also in other potentially hazardous fields of activity, facilitates the bringing of claims by or on behalf of the victim. Tak C. Stroiber, A. Baer, N. Pelzer, W. Tornhauser, *op. cit.*, s. 111.

²⁵⁰ R. Majda, *Cywilna odpowiedzialność za szkodę jądrową w nowym prawie...*, s. 61.

Wąskie ujęcie zakresu przesłanek zwalniających czyni z niej przykład najsurowszej odpowiedzialności w prawie cywilnym²⁵¹. Jest więc ona obiektywna, niezależna od zachowania osoby odpowiedzialnej, związana jedynie z faktem wystąpienia wypadku jądrowego²⁵².

W porównaniu z odpowiedzialnością na zasadzie ryzyka w odpowiedzialności za szkodę jądrową nastąpiło wyraźne ograniczenie okoliczności egzoneracyjnych. Ich katalog jest ukształtowany niezwykle wąsko i sprowadza się do zdarzeń nadzwyczajnych. Przede wszystkim siła wyższa nie stanowi przyczyny zwalniającej. Zgodnie z treścią art. 101 ust. 1 pr. atom. Osoba eksploatująca ponosi wyłączną odpowiedzialność za szkodę jądrową spowodowaną wypadkiem jądrowym w urządzeniu jądrowym lub związaną z tym urządzeniem, chyba że szkoda nastąpiła bezpośrednio wskutek działań wojennych lub konfliktu zbrojnego²⁵³. W porównaniu z dawną ustawą z katalogu usunięto winę poszkodowanego. W związku z tym, należy przyjąć jedynie dwie okoliczności zwalniające. Nie zmienia tego – zdaniem R. Majdy - ust. 3 art. 101 pr. atom. zgodnie z którym, jeżeli poszkodowany, na skutek umyślnego zachowania, przyczynił się do powstania lub zwiększenia szkody, sąd może zwolnić całkowicie lub częściowo osobę eksploatującą z obowiązku naprawienia szkody w odniesieniu do szkody doznanej przez poszkodowanego. Jak podkreśla „nie można uznać, że wspomniany przepis ustanawia okoliczność wyłączającą, gdyż ustawodawca mówi o przyczynieniu się poszkodowanego do powstania lub zwiększenia szkody. Poza tym wina poszkodowanego nie zostanie przywołana jako kategoryczna przyczyna zwalniająca, a jedynie okoliczność, która sąd może wziąć pod uwagę przy zasądzeniu odszkodowania”²⁵⁴.

2.3. Zasada wyłącznej odpowiedzialności osoby eksploatującej obiekt jądrowy

Kanalizowanie odpowiedzialności stało się kluczowym elementem reżimu odpowiedzialności za szkodę jądrową. Jest to jedna z charakterystycznych jej cech,

---

²⁵¹ R. Majda, *Cywilna odpowiedzialność za szkodę jądrową w polskim...*, s. 141. Aczkolwiek można było wskazać również odpowiedzialność związaną z działalnością człowieka w kosmosie, która została wcześniej zasygnalizowana.

²⁵² *Ibidem*, s. 159.

²⁵³ W porównaniu do starej ustawy nastąpiło ograniczenie przesłanek zwalniających jedynie do działań wojennych lub konfliktu zbrojnego. Zgodnie z art. 38 – Prawo atomowe (1986) osoba eksploatująca obiekt jądrowy nie ponosi odpowiedzialności, jeżeli szkoda wynikła z działań wojennych lub z wyłącznej winy umyślnej poszkodowanego. Co do tych przesłanek por. uwagi B. Lewaszkiewicz-Petrykowska, *Cywilna...*, s. 34 i n. (zwróć szczególną uwagę na komentarz autorki co do przesłanki działań wojennych); Z. Gawlik, *Odpowiedzialność cywilna...*, s. 19 i n.

²⁵⁴ R. Majda, *Cywilna odpowiedzialność za szkodę jądrową w polskim...*, s. 153-154. Szczegółowo problematykę przepisu art. 101 ust. 3 autor omawia na s. 253 i n.

wprowadzona została do systemu tak wyraźnie właśnie w przepisach prawa atomowego²⁵⁵. Zasada ta zwana zasadą skupienia odpowiedzialności w osobie operatora (*channeling, canalisation, exclusive*) znana jest niemal we wszystkich systemach opartych na porządku Konwencji paryskiej i wiedeńskiej²⁵⁶.

Ideę wyłączności wysunięto najpierw w Wielkiej Brytanii. Ustawa z 1959 roku – *Nuclear Instalation (Licensing and Insurance) Act* – przewidywała wyraźnie, że odpowiedzialność za szkody atomowe ciąży na Agencji Energii Atomowej lub na osobach eksploatujących urządzenia jądrowe *wyłącznie*.²⁵⁷ Niemniej W. Warkało zwracał uwagę, że myśl lokalizowania odpowiedzialności w osobie, która nie ugnie się pod jej ciężarem jest odwieczna. Zapewne leżała ona u podstaw instytucji średniowiecznej „rękojmi”, podobnie jak leży u podstaw umów poręczenia, gwarancyjnej i różnych środków osobistego i rzeczowego zabezpieczenia wierzytelności²⁵⁸.

Może być ona ujmowana na dwa sposoby: w ujęciu pozytywnym oznacza, że to eksploatujący jest wyłącznie odpowiedzialny, a zatem nie możemy pozwać żadnej innej osoby. W ujęciu negatywnym, jedynym podmiotem zobowiązanym do naprawienia szkody jest eksploatujący, a jednocześnie akcja przeciwko osobie trzeciej, nawet wyłącznie winnej powstania szkody musi zostać oddalona, bez względu na to, jaką podstawę prawną swego roszczenia wskazuje poszkodowany²⁵⁹. Ma ona na celu wyeliminowanie roszczeń poszkodowanego np. wobec bezpośredniego sprawcy szkody jądrowej, nie posiadającego statusu osoby eksploatującej i nie dającego gwarancji pokrycia zobowiązań odszkodowawczych z tytułu powstałej szkody²⁶⁰.

Odpowiedzialność skanalizowana posiada swoje dodatnie i ujemne strony, z punktu widzenia osób poszkodowanych. Stroną dodatnią – podnosi S. Matysik- jest jasne określenie osoby odpowiedzialnej i nadanie tej odpowiedzialności realnych kształtów, poprzez przymusowe ubezpieczenie OC eksploatującego. Stroną ujemną, z kolei jest zwolnienie z odpowiedzialności wobec poszkodowanego osób, które spowodowały wypadek jądrowy

---

²⁵⁵ Concentrating nuclear liability exclusively onto the operator of a nuclear installation and legally or at least economically entirely exempting suppliers and other persons contributing to the damage from any third party liability is a notion which was “invented” especially for nuclear activities. N. Pelzer, *op. cit.*, s. 427. Por. także uwagi na ten temat J. Łopuski, *Reforma...*, s. 427; J. Łopuski, *Liability for Nuclear Damage. An International Perspective*, Warszawa 1993, s. 38-39.

²⁵⁶ Zob. R. Majda, *Cywilna odpowiedzialność za szkodę jądrową w polskim...*, s. 125.

²⁵⁷ S. Matysik, *Niektóre problemy...*, s. 120 i n.

²⁵⁸ W. Warkało, *Odpowiedzialność odszkodowawcza...*, s. 118.

²⁵⁹ Zob. R. Majda, *Cywilna odpowiedzialność za szkodę jądrową w polskim...*, s. 127-128.

²⁶⁰ T. Gadkowski, *op. cit.*, s. 152.

Pomijam odrębny problem ustalenia osoby odpowiedzialnej w sytuacji, gdy szkoda powstała w związku z transportem materiału jądrowego²⁶¹.

Jednak większość autorów jest zdania, że przyjęcie tej zasady jest korzystne, a pewną formą łagodzenia wspomnianej egzoneracji osób odpowiedzialnych może być znane wielu porządkom prawnym prawo regresu.

2.4. Kwotowe ograniczenie odpowiedzialności

Kwotowe ograniczenie odpowiedzialności²⁶² jest formą łagodzenia wzmożonej odpowiedzialności, będące nawiązaniem do tradycyjnej instytucji prawa morskiego²⁶³. Jest kolejną istotną cechą prawa nuklearnego, uzasadnianą względami ekonomicznymi²⁶⁴ – niewymierzalnością ryzyka związanego z ponoszeniem pełnej odpowiedzialności za następstwa wypadku powodującego szkodę jądrową, a więc i trudnością w uzyskaniu jej finansowego zabezpieczenia. Może jednak oznaczać, że odszkodowanie może nie wyrównać całego uszczerbku²⁶⁵. Wykazała to wyraźnie awaria jądrowa w Czarnobylu. Maksymalna kwota wysokości odpowiedzialności osoby eksploatującej za szkodę jądrową, ustalona w postanowieniach konwencji międzynarodowych nie była adekwatna do wysokości szkody jaka mogła powstać w wyniku wypadku jądrowego. W związku z tym istotne znaczenia miało pytanie o możliwość ustanowienia zasady nieograniczonego, pełnego odszkodowania z tego tytułu. W doktrynie żywa była dyskusja na temat stosunku nieograniczonego co do wysokości odszkodowania za szkodę jądrową do postanowień Konwencji i możliwości przyjęcia takiego rozwiązania przez inne państwa²⁶⁶.

Obecnie zgodnie z art 102. ust. 1 pr. atom. górną granicą odpowiedzialności osoby eksploatującej za szkodę jądrową jest kwota stanowiąca równowartość 150 mln SDR²⁶⁷.

---

²⁶¹ Por. uwagi. R. Majda, *Cywilna odpowiedzialność za szkodę jądrową w polskim...*, s. 133.

²⁶² Powszechnie przyjmuje się wyróżnienie ograniczenia odpowiedzialności co do kwoty (*limitation in amount*) oraz w czasie (*limitation in time*). Skupiam się jedynie na limitowaniu kwotowym, pomijam kwestie dotyczące przedawnienia. Por. C. Stroiber, A. Baer, N. Pelzer, W. Tornhauser, *op. cit.*, s. 113 i n.

²⁶³ Por. uwagi na ten temat J. Łopuski, *Odpowiedzialność za szkodę w żegludze morskiej*, Gdańsk 1969, s. 255 i n.

²⁶⁴ Por. uwagi na ten temat N. Pelzer, *op. cit.*, s. 431. Podobne poglądy głoszone są w literaturze prawa morskiego zob. J. Łopuski, *Odpowiedzialność za szkodę w żegludze...*, s. 251.

²⁶⁵ J. Łopuski, *Reforma...*, s. 427.

²⁶⁶ T. Gadkowski, *op. cit.*, s. 154-155.

²⁶⁷ SDR – skrót od „*Special Drawing Right*” (specjalne prawo ciągnięcia) – to międzynarodowa jednostka rozrachunkowa, umowna jednostka monetarna, mająca charakter pieniądza bezgotówkowego, czyli istniejącego wyłącznie w postaci zapisów księgowych na bankowych rachunkach depozytowych. Początkowo wartość jednostki SDR była wyznaczana jako wartość 0,888671 g czystego złota (zwana była czasem „papierowym złotem”). Jest to jednostka rozliczeniowa Międzynarodowego Funduszu Walutowego.

Ustawodawca wyznacza górną granicę odpowiedzialności, nie dając przy tym możliwości dochodzenia roszczeń na zasadach ogólnych. Jest to więc ostateczna granica, poza którą eksploatujący nie jest już odpowiedzialny²⁶⁸. W związku z tym limitowana jest nie odpowiedzialność cywilna eksploatującego, lecz wysokość należnego poszkodowanemu odszkodowania (*limitation of liability, limitation de responsabilité*)²⁶⁹.

Jeżeli roszczenia z tytułu szkody jądrowej przekraczają tę kwotę to osoba eksploatująca zgodnie z art. 102. ust. 2 pr. atom. powinna ustanowić tzw. fundusz ograniczenia odpowiedzialności. W sprawach dotyczących ustanowienia funduszu i jego podziału właściwy jest Sąd Okręgowy w Warszawie. W art. 102 ust. 4 określono szczegółowo, co powinien zawierać wniosek o ustanowienie wspomnianego funduszu i jego podziału²⁷⁰.

Warto jeszcze wskazać, że występują dwa sposoby ustalania górnej granicy odpowiedzialności eksploatującego, mianowicie: 1) ograniczenie kwotowe z tytułu jednego wypadku nuklearnego (*per accident*)²⁷¹; 2) oznaczenie maksymalnej kwoty odpowiedzialności dla jednej instalacji jądrowej (*per installation*)²⁷².

2.5. Obowiązek finansowego zabezpieczenia odpowiedzialności

Sformułowaniu „zabezpieczenie odpowiedzialności” możemy nadawać różne znaczenia. Zasadniczo odwołuje się ono do finansowego aspektu problemu²⁷³. Problematyka ta stanowi istotny element zarówno regulacji międzynarodowych, jak i prawa wewnętrznego. Istniejące w tym zakresie normy międzynarodowe sformułowały idee obowiązkowego zabezpieczenia wiarygodności osoby zobowiązanej do naprawienia szkody, pozostawiając zarazem stronom swobodę co do wyboru odpowiednich gwarancji finansowych, bądź to w formie ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej, bądź też w innych formach, np. bankowych gwarancji finansowych²⁷⁴.

---

²⁶⁸ R. Majda, *Cywilna odpowiedzialność za szkodę jądrową w polskim...*, s. 243

²⁶⁹ B. Lewaszkiwicz-Petrykowska, *Cywilna...*, s. 41.

²⁷⁰ A. Śmieja, [w:] *System...*, s. 579.

²⁷¹ Ten typ ograniczenia przyjmuje większość ustawodawstw atomowych. Jak wskazuje N. Pelzer: Almost all nuclear legislation provide for a limitation of the operator's liability in amount. This also holds true for the Paris Convention [Article 7], while the Vienna Convention in its Article V states: "The liability of the operator may be limited by the Installation State [...]". N. Pelzer, *op. cit.*, s. 431.

²⁷² B. Lewaszkiwicz-Petrykowska, *Cywilna...*, s. 41.

²⁷³ R. Majda, *Cywilna odpowiedzialność za szkodę jądrową w polskim...*, s. 204.

²⁷⁴ Cytuję za T. Gadkowski, *op. cit.*, s. 155. Szerzej zob. Z. Brodecki, *Odpowiedzialność cywilna za szkodę jądrową...*, s. 28-31

Wzorując się na propozycji J. Łopuskiego, dokonać możemy rozróżnienia możliwych postaci zabezpieczeń na tzw. fundusze prywatne (*privet funds*) oraz publiczne (*public funds*)²⁷⁵.

E. Kowalewski już w latach 80 wskazywał, że surowe zasady odpowiedzialności jądrowej nie są w stanie zapewnić odpowiedniej ochrony ani potencjalnym ofiarom, ani też samym podmiotom wykorzystującym tę niebezpieczną energię, których odpowiedzialność cywilna w większości wypadków przekraczałaby finansowo potencjał ich całego majątku. Dlatego jedynym możliwym do przyjęcia rozwiązaniem tego problemu jest rygorystyczne licencjonowanie i kontrolowanie przez państwo wykorzystania urządzeń jądrowych połączone z bezwzględny wymogiem finansowego zabezpieczenia związanej z tym odpowiedzialności. Dalej podkreślał, że nie znaleziono dotychczas lepszej i wygodniejszej formy finansowego zabezpieczenia jak jej ubezpieczenie²⁷⁶.

Wydaje się, że te uwagi są aktualne i dziś. Ochrona poszkodowanego oraz gospodarze bezpieczeństwo eksploatującego są wystarczającym uzasadnieniem tej zasady, przynoszącym korzyści obu stronom. Nie sposób w tym miejscu analizować samej instytucji ubezpieczenia, należy jednak pamiętać, odwołując się do M. Planiola, że przy studiach odpowiedzialności cywilnej nie wolno nigdy zapominać o kapitałnej roli, jaką ona odgrywa²⁷⁷.

Współcześnie wyróżnić możemy dwa modele ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej eksploatujących obiekty jądrowe. Pierwszy z nich polega na zawieraniu umów ubezpieczenia dla poszczególnych obiektów przez niewyspecjalizowane, powszechne towarzystwa ubezpieczeniowe w ramach ogólnej ich działalności (tak np. w Polsce). Powszechny rynek ubezpieczeniowy jest w stanie zabezpieczyć ewentualną odpowiedzialność cywilną operatorów bez konieczności budowania specjalnych funduszy²⁷⁸.

Drugi model występuje w krajach, które prowadzą szeroką działalność w zakresie energetyki jądrowej. Tym modelem są tzw. *pools asekuracyjne*, czyli wspólne kasy, oparte na umowie między podmiotami eksploatującymi obiekty jądrowe, na mocy której podmioty te zobowiązują się do uczestniczenia – zakresie i warunkach określonych tą umową – do

---

²⁷⁵ J. Łopuski, *Liability...*, s. 52-54.

²⁷⁶ E. Kowalewski, *Ubezpieczenie odpowiedzialności cywilnej – Funkcje i przemiany*, Toruń 1981, s. 99. Na tym tle warto przytoczyć stwierdzenie J. Łopuskiego, iż działalność pokojowego wykorzystywania energii jądrowej, a w szczególności działalność polegająca na eksploatacji obiektów jądrowych wiąże się z ryzykiem, którego cechy charakterystyczne wymagają zupełnie szczególnego podejścia, gdy chodzi o ochronę ubezpieczeniową J. Łopuski, *Ryzyka...*, s. 36.

²⁷⁷ M. Planiol, *Traité élémentaire de droit civil* (revu. Par G. Ripert), wyd. III, t. II, Paryż 1949, s. 322. Cytuję za S. Matysik, *Niektóre problemy...*, s. 124.

²⁷⁸ R. Majda, *Cywilna odpowiedzialność za szkodę jądrową w polskim...*, s. 206-207.

ponoszenia wspólnie finansowego ciężaru odszkodowania z tytułu szkód spowodowanych przez obiekt jądrowy objęty umową.²⁷⁹

Prawo atomowe w art. 103 ust. 1 nakłada na eksploatującego urządzenie jądrowe obowiązek zawarcia umowy ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej²⁸⁰. W ust. 4 art. 103 pr. atom. ustawodawca upoważnia ministra finansów, po zasięgnięciu opinii Prezesa Agencji Energii Atomowej oraz Polskiej Izby Ubezpieczeń, do określenia szczegółowego zakresu ubezpieczenia, terminu powstania obowiązku ubezpieczenia, minimalnej sumy ubezpieczenia z uwzględnieniem poszczególnych typów obiektów jądrowych. 23 kwietnia 2004 roku na tej podstawie zostało wydane rozporządzenie ministra finansów²⁸¹.

2.6. Uzupełniające źródła finansowania odszkodowania

Udział państwa w indemnizacji szkody jądrowej (fundusze publiczne) kształtuje się w oparciu o art. 103 ust. 3 pr. atom. Zgodnie z tym przepisem Skarb Państwa gwarantuje wypłatę odszkodowania z tytułu szkody jądrowej na osobie w zakresie, w jakim nie mogła być zaspokojona przez zakład ubezpieczeń z tytułu zawartej umowy ubezpieczenia. Państwo przyjmuje na siebie taką odpowiedzialność ze względów słusnościowych (moralnych, politycznych czy społecznych), choć na fakt wystąpienia szkody nie ma żadnego, nawet pośredniego wpływu, skoro zdarzenie może mieć miejsce nawet na terytorium państwa obcego²⁸².

3. Wnioski

Opisane powyżej zasady odpowiedzialności cywilnej z tytułu szkód jądrowych wiążą się jak najściślej ze specyficznym reżimem prawa nuklearnego. Stanowią główne elementy, pewne minima ujednociające cały kompleks zagadnień na płaszczyźnie międzynarodowej, które następnie przyjmowane są przez ustawodawstwa krajowe.

W świetle polskiej ustawy atomowej należy zauważyć, że nasze regulacje pozostają niewątpliwie pod dużym wpływem rozwiązań Konwencji wiedeńskiej. Wynikająca

---

²⁷⁹ J. Łopuski, [w:] *Ubezpieczenia gospodarcze*, s. 44 i n.

²⁸⁰ Por. Art. 103 ust. 1 pr. atom.

²⁸¹ Zob. Rozporządzenie Ministra Finansów z dnia 23 kwietnia 2004 r. w sprawie obowiązkowego ubezpieczenia odpowiedzialności cywilnej osoby eksploatującej urządzenie jądrowe (Dz.U. 2004 nr 94 poz. 909). Jak zauważa R. Majda wyżej wymienione rozporządzenie wydane zostało niezgodnie z treścią ustawowej delegacji zawartej w art. 103 ust 4 pr. atom., gdyż nie upoważniała ona do kształtowania zasad odpowiedzialności, a tym samym określania ryzyka ubezpieczeniowego w sposób odmienny od ustawowego. Por. uwagi na ten temat R. Majda, *Cywilna odpowiedzialność za szkodę jądrową w polskim...*, s. 218 i n.

z dostosowania do międzynarodowego prawa relacja nie budzi zasadniczych wątpliwości. Natomiast wzbudzać ją może przyjęta metoda adoptowania zapisów, która sprowadza się do niemal dosłownego przenoszenia do ustawy postanowień aktów międzynarodowych. Jest to jednak tendencja zauważana nie tylko na tym polu.

Zarówno poruszane tutaj problemy, jak i te wspomniane wcześniej, zdają się być nadto rozległe przy ich szczegółowości. Dlatego w kontekście tego rozdziału pominięto niektóre kwestie, z których autor zdaje sobie sprawę. Można przykładowo tu wymienić cały obszar obejmujący przesłanki odpowiedzialności, a w szczególności pojęcie szkody jądrowej i związku przyczynowego. To drugie zagadnienie ma znaczenie niezmiernie istotne. Związek przyczynowy to z jednej strony przedmiotowa przesłanka powstania obowiązku wynagrodzenia szkody, z drugiej zaś czynnik pośrednio wyznaczający granice odpowiedzialności²⁸³. O istotności problemu może świadczyć, że ustawodawca polski nie ułatwia poszkodowanemu zadania jego wykazania. Zarówno w dawnej, jak i nowej ustawie brak jest postanowień odnoszących się do tej materii²⁸⁴. Toteż nasuwają się podstawowe pytania. Jak można oceniać to, że ustawodawca nie zamieścił choćby ogólnych wskazań w tej sprawie? Czy w tej sytuacji odwołanie do reguły kodeksu cywilnego (art. 361 k.c.) i oparcie się na teorii adekwatnego związku przyczynowego jest wystarczająca? A może wyjście poza tę koncepcję i poprzestanie na teorii równowartości przyczyn lub innych rozwiązałyby problem? Trudności dodaje fakt, iż w braku stosownych reguł ustawowych, podstawową rolę odgrywa orzecznictwo, które wypracowuje metody ułatwiające poszkodowanemu dowodzenie tego związku. Z uwagi na brak takiego lub jego stosunkową skromność sytuacja tym bardziej jest nie do pozazdroszczenia²⁸⁵. Na tym sprawa się nie kończy. Innymi trudnościami wymagającymi zastanowienia jest kwestia, tylko zasygnalizowana wcześniej, przejścia ryzyka z jednej osoby eksploatującej na drugą bądź też na przewoźnika materiałów promieniotwórczych. Ponadto pominięte zostały równie ważne kwestie związane z właściwością sądu, roszczeń regresowych, naprawienia szkody. Mając to na uwadze starałem się mimo wszystko, skupić uwagę na zasadach jako motywie najogólniejszym uzasadniającym odpowiedzialność odszkodowawczą czy też szerzej cywilną.

---

²⁸² R. Majda, *Cywilna odpowiedzialność za szkodę jądrową w polskim...*, s. 217.

²⁸³ A. Koch, *Związek przyczynowy jako podstawa odpowiedzialności odszkodowawczej w prawie cywilnym*, Warszawa 1975, s. 50.

²⁸⁴ R. Majda, *Cywilna odpowiedzialność za szkodę jądrową w nowym prawie...*, s. 63.

²⁸⁵ Por. w tej materii B. Lewaszkiwicz-Petrykowska, *Ustalenie związku przyczynowego w razie odpowiedzialności za szkodę jądrową na osobie*, [w:] *Rozprawy z prawa cywilnego i ochrony środowiska ofiarowane Profesorowi Antoniemu Agopszowiczowi*, Katowice 1992; R. Majda, *Cywilna odpowiedzialność za szkodę jądrową w polskim...*, s. 167 i n. T. Dybowski, *op. cit.*, s. 247 i n; Z. Gawlik, *op. cit.*, s. 23; B. Lewaszkiwicz-Petrykowska, *Cywilna...*, s. 38 i n.